

Den historiska kunskapens betydelse

HEIKKI YLIKANGAS

Vilken betydelse har historisk kunskap? Frågan har länge och intensivt dryftats bland forskarna. I sökandet efter svar har tankegångarna gått i olika riktningar och banor. En extrem nihilism representerar uppfattningen att man inte kan lära sig något annat av historien än att man inte kan lära sig något av den. Andra tolkningar är mindre drastiska. Vanligen hänvisar man till tesen att historien är mänsklighetens minne. Därmed kan frågan om vilken nytta man har av historien besvaras genom en jämförelse med människans minne. Enligt denna uppfattning har man samma nytta av historien som människan har av sitt minne.

Är historien mänsklighetens minne?

Problemet är dock inte fullt så här enkelt. Med begreppet minne avses i princip ett individuellt minne, en enskild människas minne. Människans minne är ett och odelbart. Där rör sig inga olika strömningar. Det kan inte på samma sätt utgöra ett slagfält för motstridiga krafter som den skrivna historiens arena. Historiker hör till olika skolor, vilket innebär att de representerar olika uppfattningar om vad som i sista hand bestämmer historiens gång. Historieforskningen kännetecknas därför i särskilt hög grad av ett drag, som inte är särskilt karakteristiskt för minnet, d.v.s. att historisk kunskap är *kontroversiell*, beroende av historikerns skoltillhörighet. Endast beträffande händelser och företeelser på en grundläggande nivå, sådana som kan verifieras med belägg i källorna, föreligger en viss grad av samstämmighet. Däremot ger redan fastställandet av mera omfattande företeelsers existens upphov till menings-skiljaktigheter, för att inte tala om försök att förklara dem. Det är ännu möjligt att med någon grad av enighet och överensstämmelse beskriva slaget vid Tannenberg 1914, medan förklaringen av första världskrigets utbrott däremot splittrar historikerna radikalt. Motströmmar av detta slag ryms inte i människans sinne. Det mänskliga psyket har en holistisk gestalt och en inriktning mot helheter, som underordnar delarna i sin tjänst. Därav följer att liknelsen om historien som mänsklighetens minne haltar på ett betänkligt sätt.

Förhållandet ändras inte även om man skulle understryka att det är fråga om mänsklighetens *kollektiva* minne. Minnet är något individuellt. Ett kollektivt minne kan endast avse att något är känt; det är alltså en annan sak än minne.

Historiens legitimeringsvärde

Om vi sedan utgår från den andra av de ovan citerade maximerna, att det inte är möjligt att lära av historien, måste man ställa sig frågan varför historia då skrivs och dessutom som vetenskap. Som svar erbjuder sig omedelbart en hänvisning till att historien *tillfredsställer en osjälvisk mänsklig nyfikenhet*. Vi vill helt enkelt och enbart veta, hur det var förr och hur vi kommit till det läge där vi nu befinner oss.

Det här är säkert riktigt. Den omständigheten att historieforskning stöds med offentliga medel, liksom även att den kallas vetenskap, förefaller dock att antyda att historien behövs också för andra ändamål än enbart för att tillfredsställa människans nyfikenhet. Den tillmäts kanske i alla fall ett *nyttovärde* av något slag. Ifall avsikten enbart skulle vara att tillfredsställa nyfikenheten, skulle den kanske bättre tillgodoses genom journalistik, särskilt undersökande journalistik, än av torr historieforskning.

Vilken är då denna tänkta nytta, om det överhuvudtaget finns en sådan? För mig ter det sig uppenbart, att den nytta historieforskningen producerar döljer sig i dess ofantligt stora *legitimationsvärde*. Historien hör till de mest användbara motiveringar med vilka en samhällsrörelse framhåller sitt berättigande. Man anser att historien visar att såväl religiösa rörelser som politiska partier har rätt och t.o.m. att samhällsideologier är riktiga. Det är överhuvudtaget svårt att finna en riktning som skulle ha råd att förkasta den legitimation som historien kan stå till tjänst med. Detta är så uppenbart, att politisk officiell eller inofficiell övervakning starkast gäller just historien. I totalitärt styrda stater vidtar myndigheterna ofta åtgärder för att förhindra att olika skolor uppstår. Man vill beröva de oppositionella krafterna den legitimation som en fri forskning skulle erbjuda *också* dem.

Forskarens plats

När det förhåller sig på detta sätt, d.v.s. att historieforskningen är till nytta för samhället i första hand och framför allt genom sitt legitimationsvärde, följer då härav, att forskningen alltid riktar in sig på att stöda den politiska gruppering som har makten och starkast utövar makt? Å ena sidan är detta fallet, men det sker troligen utan att forskarna är medvetna om det. Det sker genom att forskarna betraktar den dominerande riktningens världsbild som riktig. De väljer alltså i god tro på en hög abstraktionsnivå sådana tolkningar och förklaringar som följer den politiskt dominerande riktningens uppfattningar.

I historien är det fullt möjligt att på detta sätt böja sig för vinden. När man rör sig uppåt från grundnivån till generaliseringar och från dem vidare till generaliseringar på allt högre nivåer, övergår man samtidigt till ett allt subjektivare område i fråga om slutsatser och tolkningar.

Skillnaden mellan forskaren och journalisten, mellan forskaren och politikern minskar och minskar. Slutligen kommer man till att kampen mellan olika tolkningar äger rum i stort sett på samma arena. Forskaren och icke-forskaren befinner sig mer eller mindre på samma startsträck när det gäller att ge ett svar på frågor som varför socialismen bröt samman i Östeuropa eller hur man skall förklara presidentens exceptionellt starka maktställning i Finland.

Skillnaden växer dock inte samman helt och hållet. Forskarens tolkningar har större tyngd än politikerns och journalistens. Det kan vara värt att ägna denna sida av saken några ord. Först dock en eller snarare två retoriska frågor. Om alltså historieforskningen är till nytta för samhället speciellt genom sitt legitimationsvärde, följer då därav, att det bland forskarna finns många som först väljer skola, givetvis den mest populära av dem, och först därefter sitt ämne? Fungerar en betydande del av forskarna m.a.o. beräknande, *opportunistiskt*?

Enligt min uppfattning är det inte så. Man bör notera, att en tolknings legitimationsvärde är störst då den framförs av en möjligast opartisk och möjligast obunden forskare. Ifall en forskare som öppet verkar inom ett parti framför en tolkning som är gynnsam för partiet, kvitteras den som ett mer eller mindre politiskt ställningstagande. Denna forskares framtidsutsikter är därefter närmast beroende av hans framgångar på det politiska fältet. Han duger inte längre för den uppgift för vilken han ursprungligen rekryterades, alltså för att producera en forsknings-sanktionerad legitimation av partiets ståndpunkter. Partiet börjar finkamma fältet för att finna en forskare bättre lämpad för legitimerarens självförbrännande uppgift.

Partiet finner vad det är ute efter då det hittar en forskare som inte hör till dess egen anhängarskara, men trots det representerar för partiet positiva tolkningar. Därmed är det i forskarnas eget intresse att en så stor del av dem som möjligt bevarar sin politiska obundenhet. Med andra ord visar det sig att förklaringsförsök som är möjligast uppriktiga och motiveras av sökandet efter den rena sanningen, också i det långa loppet är ett tillvägagångssätt som bäst tjänar forskarnas fördel — låt vara att alla tolkningars samhällliga nytta realiserar endast genom deras legitimeringsvärde.

I praktiken är det inte så lätt att följa en sådan linje, som ter sig idealistisk, men samtidigt överensstämmer med forskarnas gruppintressen. En politiskt dominerande gruppering riktar och kan genom många mellanhänder rikta ett hårt förenhetligande tryck på avvikande tolkningar. Den negativa offentlighet som lätt vidlåder alla slag av oliktankande är det mest effektiva styrningsinstrumentet för att placera in forskarna i en och samma fålla. Slutresultatet blir att forskningens huvudströmning följer den vid respektive tidpunkt starkaste politiska grupperingens önskemål.

Är historieforskningen en broms för utvecklingen?

Hur man än närmar sig problemet kommer man alltid fram till att forskningen böjer sig och följer den politiska huvudströmningen. Om alltså historieforskningen i huvudsak legitimerar den makthavande politiska grupperingens ställningstaganden, följer då inte härav, att historieforskningen framför allt är ett stabiliseringsinstrument, en motkraft mot reformsinnad samhällelig aktivitet?

I regel är detta säkert fallet, men det gäller alla humanistiska och samhällsvetenskaper. Man kan fråga sig om det överhuvudtaget är möjligt att komma loss från denna rollfördelning. Är det möjligt för historieforskningen att i större utsträckning än vad som nu är fallet övergå till att tjäna samhälleliga reformsträvanden?

Det är nog möjligt, men knappast med forskarnas egna krafter och ansträngningar. Ifall man önskar att vetenskapen skall tjäna också reformkrafter, måste den samhälleliga maktutövningen demokratiseras så att den tillåter en jämbördig konkurrens mellan olika skolor. Forskningen kan inte demokratisera maktutövningen, men en demokratiserad maktutövning kan dra nytta av forskningen också på det sättet att denna även tjänar strävanden att förändra rådande förhållanden och inte bara att stabilisera dem.